

армійських частин із військового на “трудоий фронт”. Впродовж 1920–1921 років на територіях, яку контролювала радянська влада, було утворено 8 трудових армій. На теренах УСРР трудові завдання виконували Українська (УТА, Укртрудармія) та Донецька трудові армії (ДТА, Донтрудармія).

Малодослідженою темою як української, так і зарубіжної історіографії є праця військовополонених в трудових арміях, одним з аспектів якої стало використання полонених солдатів польської національності в Українській та Донецькій трудових арміях у 1920–1921 роках [1].

Різке зростання кількості польських військовополонених почалося в липні 1920 року, коли радянські війська здійснили вдалий наступ проти польської армії на Західному та Південно–Західному фронтах.

З більшої частини полонених, яких залишали на території УСРР, формували трудові частини. В липні 1920 року перших полонених у кількості 700 осіб утримували в концентраційному таборі Харківської ВНК, що знаходився в районі Холодної гори. Нові партії направлялися в Чугуїв, де розмістили 2 400 осіб [2, s. 60].

Наказом командування Південно–Західного фронту від 31 липня 1920 року №1447 всі військовополонені поляки, які перебували в Харківському та Чугуївському концентраційних таборах передавалися в розпорядження начальника управління формування Червоної армії Південно–Західного фронту, з метою формування з них робітничих полків. З моменту надходження документу, командування наказувало всіх військовополонених віднині направляти у розпорядження управління формування фронту.

Для реалізації наказу при відділі примусових робіт Народного комісаріату внутрішніх справ УСРР була організована міжвідомча комісія з питань військовополонених, яку очолив Юліан Лещинський. Спочатку комісія пропонувала всіх військовополонених відправляти в Харків, де б вони піддавалися політичній обробці протягом 2–х тижнів, а потім відправлялися в новосформовані частини. Проте її членам виявилось проблематично знайти приміщення для розміщення біля 5 тис. осіб у Харкові було важко [3, с. 38–39].

Впродовж 1920 року з захоплених у полон поляків було створено 3 робітничі полки, які звели у 4–ту трудову бригаду та передали Українській трудовій армії. Станом на 1 листопада 1920 року у особовий склад 4–ї трудової бригади налічував 4724 особи з яких 3454 були полоненими [4, арк. 3зв]. У її складі вони перебували до початку травня 1921 року. 2–й робітничий полк розташовувався в околицях Чугуєва, 3–й в Харкові.

Одним з перших було утворено 1–й робітничий полк, який почали формувати згідно з наказом Української трудової армії №376 від 30 липня 1920 року [5, арк. 37]. Спочатку полк підпорядковувався УТА. Однак, з моменту створення Донецької трудової армії в грудні 1920 року, його тимчасово передали до ДТА, в такому підпорядкуванні він пробув до кінця свого існування.

Влітку 1920 року 1–й полк з військовополонених було направлено на Донбас, де особовий склад займався

УДК 94(477)“1920”

Кудінов І. О.
аспірант, Київський національний університет
ім. Т. Шевченка
(Україна, Київ), ivan.kudinov.ua@gmail.com

Військовополонені поляки у трудових арміях (1920–1921 рр.)

Досліджуються особливості використання військовополонених солдатів польської національності у складі трудових армій на території УСРР на прикладі 1–го робітничого полку, який підпорядковувався Українській, а потім Донецькій трудовій армії впродовж 1920–1921 років. На основі архівних джерел аналізується формування та діяльність цього підрозділу.

Ключові слова: воєнний комунізм, трудова повинність, громадянська війна, радянсько–польська війна, трудова армія, військовополонені поляки, вугільна промисловість.

Перебудова відносин у сфері економіки на основі принципів загальної трудової повинності була однією з важливих ланок воєнно–комуністичної системи. Разом із мілітаризацією суспільного життя, більшовиками широко впроваджувалася практика переведення

розвантажувально-навантажувальними роботами в Боково-Хрустальному гірничому районі (на сьогоднішній день межі Краснолуцького району, Луганської області). Полк не концентрувався в одній місцевості, його роти були розкидані на відстані 20–30 верст одна від одної. При ньому також було сформовано вартову роту з червоноармійців, яка несла гарнізонну службу при штабі, а також охороняла полонених та склади.

Увесь період існування у 1-му робітничому полку відчувалася значна нестача продуктів харчування. Полонені жили в антисанітарних умовах [6, арк. 8]. Згідно довідки Польської військової секції, органу, який займався політичним вихованням військовополонених, станом на 16 жовтня 1920 року, разом з полоненими врангелівцями, 1-й полк налічував 2 360 осіб, з яких 1360 були хворі. На роботах знаходилося всього біля 1000 осіб [3, с. 87]. Восени 1920 року ревізійні органи відзначали, що полонені на Донбасі, на роботи надсилаються групами по 20–30 осіб, не отримуючи пайка і часто тікали, “щоб приєднатися до бандитів Махно” [2, с. 102].

Внаслідок нестачі теплого одягу і взуття, масової захворюваності на тиф наприкінці листопада на початку грудня 1920 року, з більш ніж 1500 полонених кожен день на роботи виходило лише біля 370 осіб [7, арк. 228]. В грудні 1920 року, воєнком полку відзначав, що через відсутність одягу, частим в особового складу стало відморожування рук та запалення легенів [6, арк. 53]. Станом на початок грудня з наявних по списку 1488 військовополонених у шпиталі перебувало 556 осіб [8, арк. 77]. Згідно офіційних даних лише з 14 грудня 1920 року по 15 березня 1921 від хвороб, передусім тифу, у першому полку померло 129 поляків [3, с. 305].

В полку постійно відчувалася нестача продуктів харчування, що ускладнювало і так непросту ситуацію. В травні 1921 року, полякам видавали тільки 1–2 фунти сухого хліба без приварку, круп та м'яса. Внаслідок цього були поширені випадки виснаження та знесилення [9, арк. 35].

Не зважаючи на складні умови, наприкінці 1920 року командування частини, відзначало, що поляки вважалися кращими робітниками по навантаженню вугілля. Воєнком полку відмічав, до своїх обов'язків полонені ставилися сумлінно та виконували всі розпорядження. Однак, траплялися випадки, коли внаслідок нестачі одягу, особовий склад відмовлявся виходити на роботи [6, арк. 53].

Особливо нагальною стала проблема забезпечення полонених взуттям. Командири постійно зазначали, що продуктивність праці суттєво знижує відсутність спецодягу для навантаження і реманенту в полку. В листопаді 1920 року у 2-й роті полку 90% особового були босі [8, арк. 82]. В травні 1921 року в полку налічувалося тільки 30% людей, які були б мінімально забезпечені необхідним одягом та взуттям [8, арк. 297].

На початку 1921 року назву полку змінили з 1-й робітничий полк з військовополонених поляків, на 1-й робітничий полк з трудармійців поляків [10, арк. 13]. Проте, в звітах він продовжував фігурувати як полк полонених.

В січні 1921 року, керівництво Української трудової армії розглядало військовополонених як джерело

поповнення лав шахтарів. Однак, широкого поширення практика їхнього використання не знайшла.

Станом на 1 травня 1921 року підземна команда 1-го полку нараховувала лише 18 осіб, які працювали на шахті №6 Ніколо-Анненського рудника [11, арк. 171]. Відповідно до списку 4 поляків працювали прохідниками в шахтах, 5 водовідвідниками в шахтних проходах, 4 прибиральниками проходів, 2 ствольовими і 2 помічниками ствольових [11, арк. 165].

Незважаючи на залучення до шахтних робіт, 1-й полк, у першу чергу, використовувався для навантаження вугілля. Станом на весну 1921 року трудармійці поляки працювали 8 годин на день та мали планову систему виконання поставлених завдань [9, арк. 35]. В березні 1921 року полку поставили завдання завантажити 800 тис. пудів вугілля, яке полонені перевиконали на 18% [9, арк. 25]. У квітні 1-й робітничий полк відвантажив 1,28 млн. пудів. Ця цифра складає 21% по полкам ДТА, або ж 7% всього вугілля, що було навантажене в Донецькому басейні в квітні 1921 року [12, с. 538]. В травні полк також перевиконав план на 3% навантаживши 1 млн. пудів сировини, що дорівнювало 11% роботи ДТА [12, с. 540]. Успіхи військовополонених відзначили навіть у штабі Донецької трудової армії. Разом із 4 і 5 трудовими полками 1-й робочий полк ставився у приклад іншим частинам [12, с. 537].

Значна увага приділялася політичній роботі серед польських полонених. За переконаннями радянських керівників, військовополонені при поверненні додому, мали стати тим елементом, який допоможе з часом більшовикам захопити владу у Польщі.

В інструкції, спеціально підготованій для політруків, зазначалося що “грамотність є запорукою успішної пропаганди, а політрук має активно сприяти ліквідації неписьменності” [13, арк. 57]. Згідно з нею політруки мали займатися політичною роботою з полоненими не менше ніж раз на день. Для початку політруки виступали перед полоненими на тему: “Що таке комунізм”, “Шлях до комунізму”, “Чому нам тяжко живеться”, “За що бореться радянська влада”, “Земельне питання”, “Війна с Польщею”, “Правда про війну Польщі з радянською Росією” та багато інших. Крім того, до їх обов'язків входив пошук грамотних та лояльних полонених, які б виконували роль агітаторів, а також читали б матеріали іншим неписьменним.

Основну масу полонених у полку складали мобілізовані селяни, які в більшості були неграмотними або малограмотними. Для ліквідації неписьменності при частині створювали школи грамоти з російською та польською мовами викладання, а також культурно-просвітні секції.

На середину лютого 1921 року в школах політграмоти 1-го полку навчалася 140 осіб. Проте, через погане забезпечення літературою, організаторську слабкість політруків, розкиданість трудармійців та постійні епідемії, політробота не була ефективною. Наприклад, у лютому 1921 року серед всіх політпрацівників і командирів 1-го полку лише 8 володіли польською мовою [9, арк. 15].

З агітаційно-пропагандистською метою в полку влаштовували мітинги, концерти та вистави. Перший полк забезпечувався літературою з Політвідділу

Донецької трудової армії [9, арк. 29]. Однак, її катастрофічно не вистачало, особливо польською мовою. Заважаючи на недостатню кількість літератури, командування вирішило організувати в частині “усну газету” [14, арк. 5].

В полку вдалося створити комуністичний осередок. В березні 1921 року членами партії була 41 особа, з них 8 полонених, кандидатами 36, з них 31 полонений [9, арк. 13]. Однак, лєвова частка військовополонених до радянської пропаганди відносилася індиферентно та мріяла про повернення додому.

Незважаючи на відносний спокій, в полку траплялися випадки антирадянської діяльності. Зокрема, в кінці грудня 1920 року через “контрреволюційну агітацію” полонених офіцерів, керівництво Польвоєнсекції, вимагало негайно розділити рядовий та командирський склад, відправивши останніх до концтабору [14, арк. 29].

Хоча деякі лояльні до більшовицької влади полонені поляки залучалися до боротьби з “бандитизмом”. Наприкінці січня 1921 року в районі робіт частини, з’явилися повстанські загони Махна в кількості 200–250 осіб. Для боїв із повстанцями залучили червоноармійців вартової роти 1–го полку, а також військовополонених, які зголосилися служити в Червоній армії. Точна кількість бажаючих невідома, на той момент їх було від 10 до 20 осіб [9, арк. 20]. Проте, основна частина поляків не горіли бажанням вступати до лав більшовицького війська.

Після Ризького мирного договору, умовою якого став обмін військовополоненими, серед трудармійців–поляків 1–го полку почалося незадоволення тим, що повернення в Польщу затягувалося.

В березні 1921 року, військовий комісар 4–ї бригади звертав увагу на посилення пропагандистської роботи серед полонених перед їх відправкою до Польщі. Для цього пропонувалося виділити кращих агітаторів і направити їх в роти для співбесід [15, арк. 35].

Незважаючи на це, в квітні 1921 року все частіше стали лунати голоси військовополонених про погане забезпечення харчами, одностроями та взуттям. Крім того, до поляків на Донбасі доходили повідомлення, що з Харкова вже йдуть ешелони в Польщу, а їх ще примушують тяжко працювати [16, арк. 72].

Занепокоєний таким явищем, командував Української трудової армії телеграфував в Польське бюро ЦК КП(б)У з проханням звернути увагу на настрої в 1–му полку. Він відзначав, що миттєве зняття полку з робіт може вплинути на ситуацію з навантаженням палива в окремих районах Донбасу. Тому командував просив посилити політроботу серед полонених та їх поетапну заміну іншими робітниками або трудовими частинами [3, с. 328]. У свою чергу комісар 4–ї бригади пропонував військовому комісару 1–го робітничого полку роз’яснювати полякам, що у затримці відправлення винна польська сторона, яка не хоче приймати в себе політично підготовлених людей [15, арк. 71].

Однак, ескалація конфлікту продовжувалася. В полку почастішали випадки дезертирства групами в Харків, щоб скоріше потрапити в ешелони, які перевозили полонених до Польщі. У зв’язку з цим посилювалася охорона полонених.

29 квітня 1921 року 1–ша рота полку відмовилась вирушати на роботи і вимагала відправлення в Польщу. Ініціаторів виступу поляки захищали силою, проте командуванню вдалося їх відбити та відправити в особливий відділ для дізнання [17, арк. 475]. В 3–й роті, 2–го батальйону, полонені не пішли на першотравневий мітинг та відмовилися від подарунків на честь свята, в 4–й роті трудармійці неохоче вирушали на роботу. Військовий комісар відзначав, що ситуація все більше ускладнюється [9, арк. 28]. Коли всі мирні засоби до заспокоєння були вичерпані, керівництво полку взялося до репресивних дій, а саме погроз розстріляти кожного сьомого [16, арк. 72]. На певний період конфлікт вдалося уладнати, результатом цього стало виконання квітневого плану робіт.

25 травня 1921 року, наказом Української трудової армії №150, 1–й робітничий мав бути знятий з робіт та, партіями по 300 чоловік, переправлений до Харкова, у розпорядження Українського головного евакуаційного комітету. Перехід проводився з таким розрахунком, щоб остання група прибула до столиці радянської України не пізніше 20 червня 1921 року [17, арк. 461]. На той момент, у полку налічувалося 1278 осіб, із них 920 складали полонені поляки [9, арк. 29]. Відповідно до розпорядження штабу Донецької трудової армії, перший ешелон військовополонених польської національності, в кількості 300 осіб, відправили з Донбасу до Харкова 27 травня 1921 року [9, арк. 33].

8 червня 1921 року наказом Української трудової армії №165, 1–й робітничий полк було остаточно передано зі складу 4–ї бригади Української трудової армії, до Донецької трудової армії [17, арк. 465]. 29 червня 1921 року наказом ДТА №242 його перейменували на 2–й трудовий полк і ввели до складу 2–ї бригади ДТА [17, арк. 7]. Згодом почалося його нове формування вже за рахунок червоноармійців, які були у складі трудових військ або передавалися до ДТА.

Отже, існування 1–го робітничого полку з військовополонених поляків припадає на літо 1920 – весну 1921 років. Формально полк підпорядковувався 4–й бригаді Української трудової армії. Проте з грудня 1920 року він фактично перебував у складі Донецької трудової армії. Майже увесь період існування особовий склад полку переслідували епідемії, що спричинили значну смертність серед полонених, втрати через брак джерел обрахувати вкрай важко.

Поляки, які в більшості були мобілізованими селянами, до радянської влади ставилися індиферентно та не сприймали більшовицької пропаганди. Крім того, вони не виявляли бажання вступати до лав Червоної армії. Однак, значних антибільшовицьких виступів впродовж існування полку також не було зафіксовано. Найважливішим для польських полонених залишалось вижити і повернутися до Польщі.

Список використаних джерел

1. Wyszczelski L. Wojna polsko-rosyjska 1919–1920 / L. Wyszczelski. – Tom 1. – Warszawa: Bellona, 2010. – 766 s.; Wyszczelski L. Wojna polsko-rosyjska 1919–1920 / L. Wyszczelski. – Tom 2. – Warszawa: Bellona, 2010. – 712 s.; Wyszczelski L. Jeńcy wojny polsko-rosyjskiej 1919–1920 / L. Wyszczelski. – Warszawa: Bellona, 2014. – 536 s.; Мельтюхов М. Советско–польские войны. Военно–политическое противостояние 1918–1939 гг. / М. Мельтюхов. – М. : Вече, 2001. – 385 с.; Михутина И. В. Польско–

советская война 1919–1920 гг. – М. : Ин-т славяноведения и балканистики РАН, 1994. – 323 с.; Райский Н. Польско–советская война 1919–1920 годов и судьба военнопленных, интернированных, заложников и беженцев / Н. Райский. – М. : РАН, Ин-т русской истории в сотруд. с ун-том им. Меллена, 1999. – 91 с.

2. Polscy jeńcy wojenni w niewoli sowieckiej w latach 1919–1922. Materiały archiwalne. Oprac. Z. Karpus, I. Kostiuszko, W. Rezmer, E. Rosowska. – Warszawa: Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych, 2009. – 656 s.

3. Польские военнопленные в РСФСР, БССР, УССР в 1919–1921 гг. Документы и материалы. Под ред. Костюшко И. – М. : Институт славяноведения РАН, 2004. – 405 с.

4. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО) – Ф.3347. – Оп.2. – Спр.32.

5. Там само. – Ф.3546. – Оп.1. – Спр.1.

6. Там само. – Ф.3347. – Оп.2. – Спр.29.

7. Там само. – Ф.3347. – Оп.2. – Спр.123.

8. Там само. – Ф.4242. – Оп.1. – Спр.3.

9. Там само. – Ф.4242. – Оп.1. – Спр.1.

10. Там само. – Ф.3347. – Оп.2. – Спр.142.

11. Там само. – Ф.4235. – Оп.1. – Спр.49.

12. Донецкая Трудовая Армия // Доклад Ц.П.К.П. о каменноугольной промышленности Донецкого Бассейна за первое полугодие 1921 г. – Б/м – 1921. – С.499–544.

13. ЦДАВО. – Ф.3347. – Оп.2. – Спр.19.

14. Там само. – Ф.4242. – Оп.1. – Спр.5.

15. Там само. – Ф.4242. – Оп.1. – Спр.2.

16. Там само. – Ф.4242. – Оп.1. – Спр.4.

17. Там само. – Ф.4235. – Оп.1. – Спр.68.

References

1. Wyszczelski L. Wojna polsko–rosyjska 1919–1920 / L. Wyszczelski. – Tom 1. – Warszawa: Bellona, 2010. – 766 s.; Wyszczelski L. Wojna polsko–rosyjska 1919–1920 / L. Wyszczelski. – Tom 2. – Warszawa: Bellona, 2010. – 712 s.; Wyszczelski L. Jeńcy wojny polsko–rosyjskiej 1919–1920 / L. Wyszczelski. – Warszawa: Bellona, 2014. – 536 s.; Meltjuhov M. Sovetsko–polskie vojny. Voенно–politicheskoe protivostojanie 1918–1939 gg. / M. Meltjuhov. – М. : Veche, 2001. – 385 s.; Mihutina I. V. Polsko–sovetskaja vojna 1919–1920 gg. – М. : In–t slavjanovedenija i balkanistiki РАН, 1994. – 323 s.; Rajskej N. Polsko–sovetskaja vojna 1919–1920 godov i sudba voennoplennyh, internirovannyh, založnikov i bezhencev / N. Rajskej. – М. : РАН, In–t russkoj istorii v sotrud. s un–tom im. Mellena, 1999. – 91 s.

2. Polscy jeńcy wojenni w niewoli sowieckiej w latach 1919–1922. Materiały archiwalne. Oprac. Z. Karpus, I. Kostiuszko, W. Rezmer, E. Rosowska. – Warszawa: Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych, 2009. – 656 s.

3. Polskie voennoplennye v RSFSR, BSSR, USSR v 1919–1921 gg. Dokumenty i materialy. Pod red. Kostjushko I. – М. : Institut slavjanovedenija РАН, 2004. – 405 s.

4. Centralnij derzhavnij arhiv vishnih organiv vladi ta upravlinnja Ukrainy (dali – CDAVO) – F.3347. – Op.2. – Spr.32.

5. Tam samo. – F.3546. – Op.1. – Spr.1.

6. Tam samo. – F.3347. – Op.2. – Spr.29.

7. Tam samo. – F.3347. – Op.2. – Spr.123.

8. Tam samo. – F.4242. – Op.1. – Spr.3.

9. Tam samo. – F.4242. – Op.1. – Spr.1.

10. Tam samo. – F.3347. – Op.2. – Spr.142.

11. Tam samo. – F.4235. – Op.1. – Spr.49.

12. Doneckaja Trudovaja Armija // Doklad C.P.K.P. o kamennougolnoj promyshlennosti Doneckogo Bassejna za pervoe polugodie 1921 g. – B/m – 1921. – S.499–544.

13. CDAVO. – F.3347. – Op.2. – Spr.19.

14. Tam samo. – F.4242. – Op.1. – Spr.5.

15. Tam samo. – F.4242. – Op.1. – Spr.2.

16. Tam samo. – F.4242. – Op.1. – Spr.4.

17. Tam samo. – F.4235. – Op.1. – Spr.68.

Kudinov I. O., postgraduate student, National Taras Shevchenko University of Kyiv (Ukraine, Kyiv), ivan.kudinov.ua@gmail.com

Polish P.O. Ws in labor armies during 1920–1921

The article deals with the features of using Polish P.O.Ws as part of the labour armies. As the example author provides information about the first working regiment, which was the unit of the Ukrainian and the Donetsk labor armies during the 1920–

1921 years. Based on archival sources, author analyzes the process of formation and activities of the first working regiment from Polish P.O.Ws.

Keywords: the War Communism, labor conscription, the Red Army, the Civil War, the Soviet–Polish war, labor army, Polish P.O.Ws, coal industry.

Кудинов И. А., аспирант, Киевский национальный университет им. Т. Шевченко (Украина, Киев), ivan.kudinov.ua@gmail.com

Военнопленные поляки в трудовых армиях (1920–1921 гг.)

Исследуются особенности использования военнопленных солдат польской национальности в составе трудовых армий на территории УССР на примере 1-го рабочего полка, который на протяжении 1920–1921 годов входил в состав Украинский, а затем Донецкой трудовой армии. На основе архивных источников анализируется формирование и деятельность данного подразделения.

Ключевые слова: военный коммунизм, трудовая повинность, гражданская война, советско-польская война, трудовая армия, военнопленные поляки, угольная промышленность.